

TRIA LOG

JAN DE VOLDER

TRIA LOOG

Gesprekken tussen
rabbijn Aharon Malinsky,
priester Hendrik Hoet
en imam Jamal Maftouhi

 | LANNOO

www.lannoo.com

Registreer u op onze website en we sturen u regelmatig een nieuwsbrief met informatie over nieuwe boeken en met interessante, exclusieve aanbiedingen.

Omslagontwerp en lay-out Studio Lannoo

Omslagillustratie Ilse Prinsen

© Uitgeverij Lannoo nv, Tielt en Jan De Volder

D/2013/45/294 – ISBN 978 94 014 0972 8 – NUR 705

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand en/of openbaar gemaakt in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch of op enige andere manier zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

INHOUD

INLEIDING	7
HOOFDSTUK I EEN DIALOOG MET DRIE	13
HOOFDSTUK II SAMENLEVEN IN ANTWERPEN	37
HOOFDSTUK III GOD IN EEN GESECCULARISEERD EUROPA	65
HOOFDSTUK IV WAT EN HOE GELOVEN DE KINDEREN VAN ABRAHAM	85
HOOFDSTUK V GOED EN KWAAD IN DE POSTMODERNE CONTEXT	119
HOOFDSTUK VI GELOVEN IN DE WERELD VAN MORGEN	149
BIOGRAFIE	173

INLEIDING

Een rabbijn, een priester en een imam die met elkaar in gesprek gaan en bovendien nog vriendschap sluiten, dat is geen alledaags gegeven, niet bij ons, maar ook elders niet. Wat Aharon Malinsky, Hendrik Hoet en Jamal Maftouhi in Antwerpen doen, is inderdaad uitzonderlijk en kostbaar. Niet alleen voor de stad waarin ze leven, werken en waarvan ze houden, maar ook daarbuiten, want de betekenis en de inhoud van hun gesprekken overstijgen ruimschoots de plaatselijke situatie.

Het boek *Trialoog* verscheen voor het eerst in 2005. Het werd voorgesteld in het Antwerpse Stadhuis. Bij de publicatie kreeg het heel wat media-aandacht. De eerste druk was snel uitverkocht, maar tot een tweede kwam het niet. Toch bleef er vraag naar. Acht jaar later vonden de betrokkenen en de uitgeverij het tijd voor een nieuwe, geactualiseerde, editie. De stad, de samenleving en de wereld veranderen immers snel. Op stedelijk politiek niveau zijn de socialisten voor het eerst in honderd jaar uit het stadsbestuur verdwenen, het Vlaams Belang is een kleinere partij geworden, de N-VA van burgemeester Bart De Wever heeft de wind in de zeilen. In de Europese samenleving zet de secularisering nog verder door, met meer en meer ethische regelgeving die ver afstaat van wat de traditionele moraal van de monotheïstische godsdiensten voorhoudt. Op wereldniveau zorgden de Arabische omwentelingen vanaf 2011 voor een nieuwe dynamiek onder de moslims, die ook bij ons voelbaar is.

In de Katholieke Kerk zorgt het aantreden van paus Franciscus voor een nieuwe wind.

De Antwerpse Trialoog stak tien jaar geleden van wal, op initiatief van de Antwerpse Gemeenschap van Sant'Egidio. De lokale context was er een van toenemend onbehagen en schrik, getekend door de moord op een Marokkaanse islamleerkracht en straatrellen met allochtone jongeren, maar ook door incidenten met een antisemitisch karakter. De twijfel greep sterk om zich heen: was samenleven in vrede en harmonie geen illusie? De internationale situatie, met ongekende terreurdaden en oorlogsgeweld als antwoord daarop, wakkerde de angst voor de andere aan. De 21ste-eeuwse 'botsing van de beschavingen' leek zich almaar meer af te tekenen als een reële hypothese, niet alleen op onze televisieschermen, maar ook in de straten van onze steden.

Hoet, Maftouhi en Malinsky begrepen dat de samenleving een signaal van hoop nodig had. Hun publieke optreden en hun woorden hielpen meermaals de gemoederen te bedaren, want ondanks – of misschien juist dankzij – het feit dat ze geen officiële gemandateerden zijn van hun respectieve gemeenschappen, functioneren ze toch als een soort officieuze ambassadeurs. Het informele kanaal van de Trialoog bleek te werken en vruchten af te werpen. Tal van onderwijsinstellingen, beroepsverenigingen en ziekenhuizen nodigden ze uit om hun getuigenis te houden. Tegelijkertijd diende de Trialoog tot voorbeeld van talrijke andere initiatieven en interreligieuze gesprekken. In die zin bracht de Trialoog ook vruchten voort buiten de strikte setting van het drietal. In 2007 ontvingen Hoet, Maftouhi en Malinsky uit de handen van koning Albert II de onderscheiding van Commandeur in de Kroonorde. Het was een erkenning van het staatshoofd voor hun volgehouden inspanning om het samenleven tussen de godsdienstige gemeenschappen te verbeteren en het interreligieuze gesprek gaande te houden. Ook

daarna bleef het drietal, met wisselende intensiteit, in contact met elkaar en spande het zich in om de dialoog gaande te houden en vruchtbaar te laten zijn.

De drie geloven dat de clash niet onvermijdelijk is, dat het mogelijk is om in vrede en respect samen te leven met verschillenden. Zij geloven bovendien dat hun eigen spirituele traditie en geloofsovertuiging samenleven niet bemoeilijken, maar integendeel juist diepe bronnen kunnen aanreiken om dat mogelijk te maken. Het gemeenschappelijke geloof in de ene God, volgens de drie verschillende tradities van het jodendom, het christendom en de islam, bezit de kracht om de wereld menselijker en leefbaarder te maken en de kracht om het spirituele vacuüm van een amechtig Europa opnieuw met zin te vervullen. Europa heeft inderdaad nood aan geestelijke impulsen, wil het een geloofwaardig project voor de toekomst uitbouwen. Daarbij is het belangrijk dat het opnieuw ruimte geeft aan de joods-christelijke traditie, die zo nauw verbonden is met zijn geschiedenis. De mate waarin ook de islam een rol kan spelen bij de opbouw van Europa, blijft een voorwerp van controverse. Dit boek biedt stof om daarover na te denken.

De ontmoeting tussen vertegenwoordigers van de drie grote monotheïstische godsdiensten is geenszins een alliantie tegen niet- of andersgelovigen. De gesprekspartners zijn er alle drie van overtuigd dat ook een dialoog met de vrijzinnigen, en bij uitbreiding met het niet-gelovige deel van de bevolking en de intelligentsia, nodig is. De kloof tussen niet-gelovigen en gelovigen is in onze tijd wellicht nog groter dan die tussen de gelovigen van verschillende religieuze tradities.

Door de jaren hebben ze dat gesprek op verschillende fora gevoerd. Tegelijk zijn zij ervan overtuigd dat de godsdiensten een specifieke inbreng hebben in het maatschappelijke debat. Hun onderlinge gesprek maakt zo deel uit van een meerstemmig gesprek, dat uit vele

luiken bestaat. De Duitse filosoof Jürgen Habermas stelde in zijn lezenswaardige dialoog met kardinaal Jozef Ratzinger, de latere paus Benedictus XVI, dat de samenleving ‘de gelovige medeburgers niet het recht kan ontzeggen om deel te nemen aan het publieke debat *in hun eigen religieuze taal*’. Vooral dat laatste is opmerkelijk, want al te vaak wordt juist de geloofstaal uit de discussie gehouden, omdat die niet volgens de regels van de rede en de logica zou zijn. Toch sluiten geloof en rede elkaar niet uit. Integendeel, ze bevruchten elkaar.

De interreligieuze dialoog, die tot voor kort nog in de mode was, staat vandaag echter onder druk. De gewelddaden en de radicalisering van het discours temperden het enthousiasme van enige tijd geleden. De twijfel neemt toe: is dialoog überhaupt wel mogelijk? Heeft de gematigde ooit de extremist overtuigd? Meer nog: is dialoog wel wenselijk? Wiegen zoete woorden ons niet in slaap terwijl het beter zou zijn manhaftig de strijd aan te gaan? De initiatiefnemers van de Trialoog zijn ervan overtuigd dat er geen teveel, maar wel een tekort is aan dialoog. De uitdaging bestaat erin de rede en de redenen van de dialoog weer te vinden in tijden van conflict.

Een geslaagde dialoog staat of valt met drie dingen. Belangrijk is ten eerste de authenticiteit van de gesprekspartners. Zij moeten volop in de eigen traditie staan en in die zin representatief zijn. De gebrekkige geloofwaardigheid van de deelnemers bij de eigen achterban belemmert al te vaak interreligieuze initiatieven. Al te dikwijls worden alleen maar diegenen gevraagd of bereid gevonden van wie de ideeën het dichtst staan bij die van de organisatoren. Niemand kan Hoet, Maftouhi en Malinsky ervan verdenken geen overtuigd christen, moslim of jood te zijn. Het risico is dat niet alles wat ze zeggen, in ieders oren welgevallig klinkt. Hun woorden zijn echter wel authentiek. Deze *Trialoog* toont aan dat sterke iden-

titeiten en overtuigingen het gesprek niet in de weg staan, maar juist ten goede komen. Een tweede voorwaarde is de gelaagdheid van je eigen identiteit erkennen. De drie gesprekspartners zijn niet alleen jood, christen of moslim, ze zijn ook alle drie Antwerpenaren, Vlamingen en Belgen. Alle drie leven ze in het geseculariseerde Europa. Alle drie hebben ze spirituele wortels die reiken tot in het Middellandse Zeegebied, van Jeruzalem tot Rome en Damascus. Die verschillende lagen verhinderen dat hun overtuiging en hun identiteit uitmonden in exclusivisme en integrisme. In het gesprek ontmoet je de ander in al zijn gelaagdheid en complexiteit, uiteindelijk in al zijn menselijkheid. De derde en laatste factor kan futiel klinken, maar is de meest doorslaggevende. Het is de vriendschap en de persoonlijke band die mettertijd groeide tussen deze mannen. Het is onze hoop dat deze schriftelijke weerslag voldoende de hartelijkheid, het wederzijdse begrip, de kwinkslagen en de humor weer geeft die altijd van de partij zijn, ook als er delicate thema's op tafel liggen. Die menselijke factor is het meest beslissende, maar tegelijk het meest onderschatte ingrediënt van iedere geslaagde dialoog.

Nog een woord van dank aan Anne Dewulf, die het didactische luik dat aan deze heruitgave is verbonden, mee uitwerkte; aan de Stichting Cusanus voor de financiële en inhoudelijke steun, aan de Gemeenschap van Sant'Egidio, die de Trialoog inspireert en begeleidt, en aan Uitgeverij Lannoo voor de heruitgave van dit boek.

Jan De Volder

Antwerpen, 4 april 2013

HOOFDSTUK I

EEN DIALOOG MET DRIE

Waar staat jullie *Trialoog* voor? Hoe is hij ontstaan?

Hendrik Hoet: ‘Trialoog is een fantasiewoord, afgeleid van dialoog, dat “gesprek” betekent. Het Griekse *dia* heeft eigenlijk niets te maken met “twee”, maar wel met “tussen” of “onder” elkaar spreken. Maar goed, het is mooi om met dit woord naar onze gesprekken met drie te verwijzen. Concreet ontstond het initiatief in de gespannen sfeer na de moord op de jonge islamleraar Mohammed Achrak in Antwerpen in november 2002 en de straatrellen in de wijk Borgerhout die daarop volgden. Een christen, een moslim en een jood, alle drie theologisch geschoold, die samen in gesprek gingen en bovenal lieten zien dat ze vrienden zijn: dat was in Antwerpen nog niet vertoond en de stad had daar nood aan.’

Jamal Maftouhi: ‘We kenden elkaar al langer. Ons eerste contact liep via de verenigingen waarin we actief zijn. Als lid van Umiva (Unie Moskeeën en Islamitische Verenigingen Antwerpen) werkte ik destijds al samen met de Gemeenschap van Sant’Egidio, waarin Rik Hoet een belangrijke rol speelt. Die had op haar beurt al contact met verschillende joodse organisaties, waarin Aharon Malinsky actief was. We vonden elkaar door samen te werken in de samenleving. Dat was het echte vertrekpunt. We staken van wal in een conflictsituatie, maar eigenlijk was ons gevoel: dit had al langer moeten bestaan.’

Aharon Malinsky: ‘In de voorbije jaren is onze band alleen maar gegroeid. Ook al waren er periodes dat we als Trialoog minder actief waren. Voor mij is de Trialoog een stuk van mijn identiteit geworden. Mensen associëren mij daarmee. Dat is vaak positief, al wordt ons initiatief in de vroomste joodse kringen niet altijd gewaardeerd. Het gebeurt dat ik bij belangrijke beslissingen die ik moet nemen, Jamal of Rik bel. Ik denk dat je dat vriendschap noemt.’

Wat waren de belangrijkste momenten in het tienjarige bestaan van de Trialoog?

Aharon Malinsky: ‘Er zijn er vele. Uitschieters waren voor mij zeker onze deelnames aan de interreligieuze ontmoetingen die Sant’Egidio jaarlijks op internationaal niveau organiseert. Dat was bijvoorbeeld het geval in 2004 in Milaan, in 2009 in Krakau of in 2012 in Sarajevo. Daar konden we ons initiatief voorstellen aan tal van vooraanstaanden op een belangrijk internationaal forum. Voor mij was dat een unieke gelegenheid om te spreken met bekende rabbijnen zoals David Rosen, Yona Metzger of Meir Lau, maar ook om met kardinalen als Walter Kasper of Reinhard Marx, of mensen met belangrijke functies in de islamwereld. Vooral dat laatste is voor een jood niet vanzelfsprekend.

Een bijzondere ervaring was voor mij het bezoek aan Auschwitz. Ik had dat steeds verdaagd, omdat ik bang was de doos van Pandora van mijn gevoelens te openen. Het is dan toch gebeurd in 2009 en dan nog in een multireligieuze context. Het betekende veel voor me daar voor iedereen het gebed voor de doden *Kel Male Rachamim* te kunnen zingen, uitgerekend op de plek waar een groot deel van mijn familie, zowel van vaders- als moederskant, werd vermoord. Als ik daaraan denk, krijg ik nog altijd kippenvel.

Al die ervaringen en ontmoetingen gaven mij alvast veel energie voor ons werk. In die internationale context vonden we veel waardering voor een lokaal verankerd initiatief als de Trialoog.’

Hendrik Hoet: ‘Het viel me op dat wat we doen tamelijk uniek is. Interreligieuze samenkomsten bestaan – gelukkig maar – in alle soorten en vormen, maar dat we dit volgehouden doen, niet op basis van onze functies, maar vooral door een trouwe vriendschap, is tamelijk uniek. Ik heb in ieder geval de voorbije jaren geen soortgelijke initiatieven en publicaties gezien.

Die bredere dimensie waarover Aharon spreekt, is fundamenteel. Onze ontmoeting staat niet op zichzelf. Voor mij past ze in de spanningen van Sant’Egidio om de vriendschap en de dialoog tussen mensen van verschillende overtuigingen te bevorderen, zowel op internationaal als op lokaal vlak. Haar jaarlijkse internationale ontmoetingen “Godsdiensten en culturen in dialoog” zijn gebouwd op het profetische initiatief van paus Johannes Paulus II, die in 1986 in het Italiaanse Assisi leiders van de grote wereldgodsdiensten samenriep. Hij gaf daarmee aan dat godsdiensten een eersrangrol kunnen en moeten spelen bij de opbouw van de wereldvrede, en dat de zendingsofdracht van de christenen een dialogische en open houding tegenover andersgelovigen niet uitsluit, integendeel. Het Tweede Vaticaans Concilie maakte een dergelijk initiatief mogelijk.

De dynamiek die de “geest van Assisi” op gang bracht, creëerde een wereldwijd netwerk van mannen en vrouwen van goede wil, met de meest verschillende culturele en levensbeschouwelijke achtergrond. Meer dan een kwarteeuw later brengt die geest meer dan ooit vele vruchten voort. Onze tijd heeft er nood aan.

Onze Trialoog hier in Antwerpen is een lokale en concrete invulling van een universele bekommernis en een grote ambitie.’

Jamal Maftouhi: ‘Ik herinner me bijvoorbeeld een Trialooggesprek met een groep ondernemers van Unizo. Dat was in de nasleep van de maatschappelijke discussie over een werkneemster die een hoofddoek droeg in een delicatessenbedrijf (n.v.d.r.: de zaak Naïma Amzil in 2005, die werkte in het intussen verkochte bedrijf Remmery van zakenman Rik Van Nieuwenhuysse in Ledegem). Daar is de Trialoog nuttig om praktische tips te geven over hoe je kunt omgaan met religieuze diversiteit op de werkvloer.

Ook ziekenhuizen organiseerden dergelijke gesprekken om er beter mee om te kunnen. Dan voel je het praktische nut van de dialoog. Maar er waren zeker ook veel deugddoende ontmoetingen met jongeren, in scholen en daarbuiten. Ik denk aan “Varen voor Vrede”, een roeiwedstrijd in het Antwerpse Bonapartedok, aan de voet van het Museum aan de Stroom (MAS), met verschillende ploegen die interreligieus waren samengesteld. We vormden toen een team waar ook de Antwerpse bisschop Johan Bonny deel van uitmaakte.

De eerlijkheid gebiedt me te zeggen dat de meeste groepen of scholen die ons uitnodigen, wel een katholieke of neutrale achtergrond hebben. Aan de joodse en islamitische kant is er wel nog werk aan de winkel.’

Hoe was de respons van de media? Hoe belangrijk is die voor jullie?

Hendrik Hoet: ‘De persbelangstelling was erg groot bij de publicatie van het boek. Over het algemeen was de teneur ook positief, al waren de kritische vragen natuurlijk nooit ver weg. Ook later, bij bijzondere gelegenheden, zoals toen we alle drie wegens dit initiatief door koning Albert II werden onderscheiden. Nadien ebde de aandacht weg. Dat is normaal, het nieuwe was er wat af voor de media, maar aan de basis bleven we ons werk voortzetten, ook in de luwte.

Dat neemt niet weg dat er recentelijk nog een mooi stukje over de Trialoog was op de Nederlandse televisie, in een KTRO-reeks over godsdienstvrijheid.³

Aharon Malinsky: ‘Wij zijn ervan overtuigd dat wij een positieve boodschap brengen en dat wij daarin een voortrekkersrol vervullen. Daar hebben wij de media voor nodig. Vele anderen verkondigen immers een diametraal tegenovergestelde mening.

Maar de media vormen een wapen dat voor of tegen je kan werken. Ik heb zelf als freelancejournalist gewerkt en ik ben me ervan bewust hoe invloedrijk ze vandaag zijn. Het jodendom zegt dat het woord een veel sterker wapen is dan de hand. Dat is des te meer zo in deze internettijden. De media geven vandaag niet alleen situaties weer, ze creëren ze ook. Als mensen zien dat het vriendschappelijke en respectvolle gesprek tussen joden, christenen en moslims mogelijk is, geloven ze het ook.’

Jamal Maftouhi: ‘Media blijven natuurlijk een middel, ze zijn niet ons doel. De media helpen ons, maar de kern van onze bekommernis blijft de mens en de samenleving. Je kunt de media immers ook gebruiken voor persoonlijke belangen, daar sta ik huiverig tegenover. Het was en is niet onze bedoeling onszelf op de voorgrond te plaatsen of bekende Vlamingen te worden. Maar voor algemene belangen heb je het recht de media te gebruiken. Ik heb geleerd mijn schroom daarvoor te overwinnen.’

Waarom jullie drie? Vanuit welke inspiratie spreken jullie en wie vertegenwoordigen jullie?

Jamal Maftouhi: ‘Ik ben leerkracht islam in Boom. Ik ben imam, niet verbonden aan een bepaalde moskee, maar ik ga waar ze mij vragen als imam of prediker. Ik kwam naar Antwerpen toen ik zeven jaar

was. Als kind kwam ik in contact met het christendom, want ik ging naar Don Bosco in Hoboken, een katholieke school. Al vroeg had ik interesse in het geloof, ik ging veel naar de moskee. Later studeerde ik ook in het buitenland, onder meer in Groot-Brittannië en Syrië. Daar kwam ik in contact met vele nationaliteiten, talen en meningen. Dat gaf me een breder zicht en dat helpt mij om de zaken vanuit verschillende invalshoeken te bekijken.

Ik kom in veel moskeeën en veel Antwerpse moslims kennen mij. Dat wil niet zeggen dat ik namens hen spreek. Ik heb daar geen volmacht voor. Maar ik weet wel dat er veel mensen zijn die goedvinden wat ik doe en die, zoals ik, vinden dat de islam de dialoog met anderen moet aangaan. Sommigen zijn daartegen. Ik ben bereid met iedereen daarover in het openbaar te discussiëren, op basis van de bronnen van het geloof, de Hadith en de Koran.

Dankzij de Arabische Lente zijn er de jongste jaren uit Arabische hoek meer initiatieven genomen om de dialoog aan te gaan. Recente tijk startte zelfs de koning van Saudi-Arabië een dergelijk initiatief op. Dat had tien jaar geleden niemand durven te denken.’

Aharon Malinsky: ‘De tijd is rijp voor dergelijke initiatieven. Tien jaar geleden waren we toch nog meer pioniers, met het enthousiasme dat eigen is aan de jeugdige leeftijd. Zelf geef ik les op verschillende joodse scholen in Antwerpen en doceer ik ook aan de universiteit. Ik werd in 2011 verkozen tot lid van de Raad van Shomre Hadass, de grootste joodse gemeente in Antwerpen. Voorts ben ik ook actief als spiritueel begeleider van gevangenen. Mijn familie is hier al van na de oorlog, mijn vader is een rabbijn die bekend was als schoolinspecteur. Ik ben niet als rabbijn verbonden aan een synagoge, al heb ik rabbinale studies gevolgd. Ik kon wel meermaals solliciteren voor die functie in synagogen in het buitenland, maar uiteindelijk hield mijn band met Antwerpen me altijd hier. Ik had tijdelijke functies als cantor en rabbi, binnen en buiten Europa. Nu

treed ik alleen nog in de joodse gemeenschap van het Duitse Mainz af en toe op als cantor.

U kent het gezegde: “Twee joden, drie meningen”. Dat klopt: er zijn zionisten, antizionisten, strenggelovigen, seculieren ... Het jodendom kent veel stromingen. Ik pretendeer dus niet voor iedereen te spreken. Ik voel wel aan dat velen akkoord gaan met mij en instemmen met de Trialoog. Maar dat geldt niet voor iedereen in de gemeenschap, enkelingen keuren het openlijk af.’

Hendrik Hoet: ‘Als Bijbeltheoloog heb ik lange jaren lesgegeven in Bijbelexegese. Nu doe ik dat nog slechts sporadisch. Ik ben immers sinds 2010 pastoor van de Sint-Carolus Borromeusparochie in de Antwerpse binnenstad. Als bisschoppelijk vicaris ben ik vooral verantwoordelijk voor de oecumenische en interreligieuze relaties in het bisdom Antwerpen. Bisschop Johan Bonny heeft me daar benoemd, ook omdat hij het initiatief van de Trialoog kende en waardeerde. Ik ben voorts nog altijd kerkelijk assistent van de Gemeenschap van Sant’Egidio in Antwerpen. Vooral daar leerde ik de kunst van de dialoog met andersgelovigen, aanvankelijk vooral met het jodendom. Ik ben nog altijd lid van het overlegorgaan tussen joden en christenen in België. Gaandeweg begon ik me ook meer en meer te interesseren voor de dialoog met de moslims.’

Moeten jullie het gesprek niet uitbreiden? Wat met sjiïeten, Turkse moslims, liberale joden, protestanten of orthodoxen?

Jamal Maftouhi: ‘Het was nooit de bedoeling dat wij onze gemeenschappen zouden vertegenwoordigen. Het doel is dat wij, vertrekkend vanuit ons geloof, duidelijk maken dat het mogelijk is voor moslims, joden en christenen om ondanks hun verschillen samen te leven. Aan zo veel mogelijk mensen willen wij zeggen: probeer dat ook, het is mogelijk, neem contact op met je joodse of christe-